

สงครามเย็น มหาอำนาจกับกระบวนการสร้างรัฐ-ชาติไทยในพื้นที่ชายแดน
ไทย-กัมพูชา: กรณีศึกษาหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา
The Cold War, the United States, and the Nation-State Building Process in
the Thai-Cambodian Borderlands: A Case Study of Thai-Cambodian Border
Self-Defense Villages

พิชญวัฒน์ ยาพรม (Pitsanuwat Yaprom)

นิสิตปริญญาเอก คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Ph.D. Student, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University

E-mail: pitsanuwat.ya@gmail.com

Received: 7 August 2025

Revised: 3 September 2025

Accepted: 4 September 2025

บทคัดย่อ

ในช่วงสงครามเย็นหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชามีความสำคัญอย่างมากต่อการพิทักษ์ความมั่นคงของรัฐและยุทธศาสตร์การเมืองของสหรัฐอเมริกาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นบทความชิ้นนี้จึงต้องการเผยให้เห็นบทบาทความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา ที่ส่งผลต่อกระบวนการสร้างรัฐ-ชาติไทยในยุคสงครามเย็น และปฏิบัติการของหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนในการเสริมสร้างความมั่นคงของรัฐและปลูกฝังอุดมการณ์ของชาติในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา โดยใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารควบคู่กับการสัมภาษณ์ภาคสนาม พร้อมนำแนวคิดการสร้างรัฐ-ชาติ (State-Nation Building) มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า 1) การส่งมอบความช่วยเหลือทั้งในด้านเทคนิคและทุนสนับสนุนจากสหรัฐฯ ช่วยยกระดับขีดความสามารถและขยายหน่วยการใช้อำนาจรัฐให้เข้าถึง/ เข้าใจความต้องการของชาวบ้านในพื้นที่ชายแดน จากการพัฒนาเส้นทางคมนาคม การจัดทำแผนที่สมัยใหม่ และการจัดตั้งหน่วยปฏิบัติงานด้านพลเรือน เป็นต้น 2) นอกจากนี้ โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชาที่สหรัฐฯ ร่วมจัดตั้งขึ้นได้กลายเป็นหนึ่งในกลไกสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่รัฐไทยโดยเฉพาะการป้องกันประเทศและการควบคุม (ตรึง) ประชากรให้ติดกับพื้นที่เพื่อรับมือกับกองกำลังทหารต่างชาติและผู้อพยพชาวกัมพูชาที่ทะลักเข้ามา ผ่านการฝึกซ้อมรบ การมอบกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน และโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตต่าง ๆ ขณะเดียวกันกระบวนการกล่อมเกลาสถาบัน (ชาติ ศาสนา

พระมหากษัตริย์ และประชาธิปไตย) การเคลื่อนย้ายผู้คน ตลอดจนการมอบความรู้ฝึกปลอดภัยและไม่ปลอดภัยให้แก่ประชาชน ยังช่วยปลูกฝังสำนึกร่วมในจินตนาการชาติและสร้างเส้นแบ่งความภักดีระหว่างราษฎรไทยกับชาวกัมพูชา

คำสำคัญ: สงครามเย็น, สหรัฐอเมริกา, การสร้างรัฐ-ชาติ, หมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน

Abstract

During the Cold War, self-defense villages along the Thai-Cambodian border played a crucial role in safeguarding national security and advancing the geopolitical strategies of the United States in Southeast Asia. This article seeks to illuminate the role of U.S. assistance in shaping Thailand's nation-state building during the Cold War, as well as the operations of these self-defense villages in reinforcing state security and instilling national ideology in the Thai-Cambodian borderlands. The study employs a combination of documentary research and fieldwork, using the concept of state-nation building as the analytical framework. The findings reveal that: (1) U.S. technical and financial support significantly enhanced the capacity of the Thai state by extending its reach and enabling it to better understand and respond to the needs of local populations. This was achieved through infrastructure development, modern mapping, and the establishment of civilian operations units. (2) Furthermore, the Thai-Cambodian self-defense village program, co-established with U.S. involvement, emerged as a critical mechanism for strengthening Thai state security. It contributed to national defense and the containment of populations within border areas to counter foreign military threats and the influx of Cambodian refugees. These efforts were carried out through military training exercises, land entitlement programs, and livelihood development initiatives. Simultaneously, institutional inculcation, centered on the nation, religion, monarchy, and democracy, along with population relocation and the manipulation of feelings of security and insecurity, helped to instill a sense of national imagination and delineate the boundaries of loyalty between Thai citizens and Cambodian migrants.

Keywords: Cold War, United States, Nation-State Building, Self-Defense Villages

บทนำ

การก่อรูปรัฐชาติ (State-Nation formation) เป็นหนึ่งในข้อถกเถียงสำคัญทางรัฐศาสตร์ที่มุ่งอธิบายสาเหตุและเงื่อนไขของการเกิดรัฐประชาชาติ แม้จะมีข้อเสนอหลากหลาย ทั้งแรงบีบคั้นจากสงคราม การคำนวณผลประโยชน์และแรงปรารถนาของชาติมหาอำนาจ ตลอดจนปัจจัยเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจโลก แต่ท้ายที่สุด วิวัฒนาการรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ล้วนไม่อาจหลีกเลี่ยงสองปัจจัยหลัก ได้แก่ สงคราม และแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตกในศตวรรษที่ 19 ปัจจัยเหล่านี้บีบบังคับให้หลายประเทศ รวมทั้งสยาม (ไทย) ต้องดำเนินการปฏิรูประบบราชการครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2435 เพื่อสร้างเอกภาพและความศิวิไลซ์ตามแบบรัฐสมัยใหม่ ขณะเดียวกัน ข้อเรียกร้องเรื่องการปักปันเขตแดนและเทคโนโลยีการทำแผนที่สมัยใหม่จากอังกฤษและฝรั่งเศส ยังได้กำหนดรูปร่าง “ภูมิกายา” (Geo-Body) ของสยามบนแผนที่โลก (ธงชัย วินิจจะกุล, 2560, หน้า 213) อันเป็น ปฐมบทสำคัญของกระบวนการสร้างรัฐชาติในรัชกาลที่ 5

กระนั้น แม้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อเนื่องถึงยุครัฐบาลทหาร จะมีความพยายามสืบทอดกระบวนการสร้างรัฐ-ชาติ (State-Nation Building) อย่างเข้มข้น ผ่านการปลูกฝังอุดมการณ์และสร้างอัตลักษณ์ทางเอกสาร เช่น ธงชาติ เพลงชาติ ตำราเรียน การให้สัญชาติ การจัดทำสำมะโนประชากร บัตรประจำตัวประชาชน และการพัฒนาระบบราชการ แต่ข้อจำกัดด้านภูมิศาสตร์ ทรัพยากร เทคโนโลยี รวมถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ ทำให้การสร้างรัฐประชาชาติไม่อาจแผ่ขยายหรือตั้งมั่นได้อย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะในพื้นที่ชายขอบ เช่น ชายแดนไทย-กัมพูชา ที่อำนาจและตัวตนของรัฐยังถูกท้าทายจากหลายฝ่าย ขณะเดียวกันวิถีชีวิตชายแดนยังคงโยกย้ายถิ่นฐานหรือถากถางที่ดินทำกินข้ามเส้นพรมแดนอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้การกำหนดอัตลักษณ์ประชากรและการควบคุมดินแดนกลายเป็นโจทย์ด้านความมั่นคงที่รัฐไทยไม่สามารถละเลยได้

กระทั่งเมื่อเกิดสงครามเย็น ไทยกลายเป็นพันธมิตรสำคัญของสหรัฐอเมริกาในการป้องปรามการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเข้ามาของสหรัฐอเมริกาพร้อมกับเงินช่วยเหลือจำนวนมาก ก่อให้เกิดการแตกหน่วางงานราชการและภารกิจของรัฐภายใต้กระทรวงกลาโหมและมหาดไทย รวมถึงการนำเอาเทคโนโลยีการบินและแผนที่สมัยใหม่มาปรับใช้เพื่อขยายอำนาจการปกครองไปสู่พื้นที่ชายขอบ และผนวกรวบรวมในอาณาบริเวณห่างไกลให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐประชาชาติ ตลอดจนสร้างความแตกต่างบนเส้นพรมแดนให้ชัดเจน (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2561, หน้า 23-47) โดยเฉพาะในหมู่บ้านและพื้นที่ชนบทซึ่งเต็มไปด้วยความแร้นแค้น ยากจน อันเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่เกิดการต่อสู้ทางอุดมการณ์และกำลังทหารเพื่อแย่งชิงพลเมืองอย่างดุเดือด (Sackley, 2011, pp. 481-482) ทั้งชายแดนไทย-กัมพูชายังต้องเผชิญกับโจทย์ความมั่นคงใหญ่สองประการ คือการแผ่ขยายอิทธิพลของเวียดนามในอินโดจีนและปัญหาผู้อพยพชาวเขมรที่ล้นทะลักเข้ามาในดินแดนไทย

หลังเกิดปัญหาความขัดแย้งภายในประเทศ พ.ศ. 2518-2522 มากกว่า 200,000 คน ซึ่งเปียดขับให้ราษฎรชาวไทยต้องละทิ้งถิ่นฐานภูมิลำเนา ด้วยเหตุนี้การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชนผ่านการจัดตั้งโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชาในปี พ.ศ. 2521 โดยนำยุทธวิธีทางการทหารมาปรับใช้จึงเป็นหนึ่งในนโยบายสำคัญทั้งในทางการเมืองระหว่างประเทศและการเมืองระดับชาติ เพื่อเตรียมประชาชนให้อยู่ติดพื้นที่ และเปลี่ยนสมรรถนะคนเหล่านี้ให้กลายเป็นกองกำลังติดอาวุธขนาดย่อม คอยทำหน้าที่สกัดกั้นอุดมการณ์คอมมิวนิสต์และกองกำลังทหารต่างชาติไม่ให้แผ่ขยายแทรกซึมเข้ามาในพื้นที่ส่วนกลางหรือลุกลามไปยังชาติเพื่อนบ้านตามทฤษฎีโดมิโน (ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2523, หน้า 2-3) ขณะเดียวกันด้วยกระบวนการคัดเลือก/ ฝึกอบรมสมาชิก และพิธีกรรมต่าง ๆ ภายในโครงการ ทำให้หมู่บ้านเหล่านี้มีเพียงสร้างประโยชน์ในแง่ของความมั่นคง แต่ยังสามรถลำเลียงอุดมการณ์ของชาติและปลูกฝังค่านิยมของสถาบันให้ตั้งมั่นอยู่ในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา

แต่จากการทบทวนงานวรรณกรรมที่ผ่านมา พบว่างานศึกษาการสร้างรัฐ-ชาติยุคสงครามเย็นส่วนใหญ่ให้ความสนใจต่อการขยาย/ ปรับปรุงภารกิจกองทัพและหน่วยกิจการพลเรือน รวมถึงส่งเสริมนโยบายโครงการพัฒนาชนบทระดับชาติ เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนและดึงประชาชนให้สวามิภักดิ์กับรัฐส่วนกลาง ไม่ว่าจะเป็นงานของโรเบิร์ต เจ. มัสแคต (2536), ชัยอนันต์ สมุทวาณิช (2541), ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์ (2558), และซินา ฮยอน (Sinae Hyun, 2014) เป็นต้น จนละเลยการทำความเข้าใจปฏิบัติการภายใต้หน่วยปกครองระดับล่างอย่างหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนที่ถูกสถาปนาขึ้นมากกว่าร้อยแห่งตลอดแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ซึ่งมีคุณูปการอย่างยิ่งยวดในการหล่อหลอมความเป็นชาติและยกระดับความมั่นคงของรัฐไทย ดังนั้นเพื่อเติมเต็มช่องว่างองค์ความรู้ งานวิจัยชิ้นนี้จึงเลือกใช้หมู่บ้านความมั่นคงชายแดนไทย-กัมพูชาเป็นหน่วยวิเคราะห์สำคัญ สำหรับเปิดฉากทัศน์ความสัมพันธ์ระหว่างสงครามเย็น มหาอำนาจกับการก่อรัฐ-ชาติในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ขณะเดียวกันก็เพื่อเผยให้เห็นกลไกภายในหมู่บ้านที่ช่วยสร้างเสริมความมั่นคงของรัฐและปลูกฝังค่านิยมความเป็นชาติในพื้นที่ชายแดน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกากับการสร้างรัฐชาติของไทยในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชายุคสงครามเย็น
2. เพื่อศึกษาการจัดตั้งหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนในการสร้างความมั่นคงของรัฐและปลูกฝังอุดมการณ์ของชาติในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านระยะเวลา เริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 หลังจากทีอทธิพลของคอมมิวนิสต์ในจีนเริ่มแผ่ขยายไปยังประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้สหรัฐอเมริกาเริ่มหันมาให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงแก่ไทยในฐานะประเทศหน้าด่าน จนถึงปี พ.ศ. 2534 ที่มีการลงนามในสนธิสัญญาปารีส ทำให้สถานการณ์ในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาสงบลง

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งเน้นไปที่การให้ความช่วยเหลือทางด้านการทหาร การพัฒนาเศรษฐกิจ และโครงการก่อสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่สหรัฐฯ ให้การสนับสนุนไทย เพื่อชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างสงครามเย็น มหาอำนาจ กับการขยายขอบเขตอำนาจของรัฐไทยสู่พื้นที่ชายแดน ไทย-กัมพูชา นอกจากนี้ยังให้ความสนใจต่อโครงการ แผนงาน กิจกรรมที่เกิดขึ้นภายใต้โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองซึ่งเกี่ยวข้องกับการสร้างความมั่นคงของรัฐและปลูกฝังค่านิยมของชาติ

แนวคิดทฤษฎีในการวิจัย

แนวคิดการสร้างรัฐ-ชาติ (State-Nation building)

การสร้างรัฐ (State Building) สถานะความเป็นรัฐมีวิวัฒนาการเรื่อยมาตั้งแต่รัฐโบราณ รัฐศักดินา และรัฐชาติ การแปรสภาพจากรัฐศักดินาสู่การเป็นรัฐชาติในซีกโลกตะวันตกช่วงศตวรรษที่ 16 ซึ่งให้ความสำคัญกับอำนาจอธิปไตยและเขตแดนที่มีความชัดเจน อยู่ตัวและคงที่ ต่างเกิดขึ้นภายใต้บริบทของการแข่งขันทางการทหาร สงครามและการพัฒนาทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ในข้อเสนอของชาร์ล ทิลลี (Tilly, 1985) และเฮอค สคอปโพล (Skocpol, 1979) ได้ชี้ให้เห็นตรงกันว่า ปัจจัยภายนอกนอกจากสภาวะอนาธิปไตย (Anarchy) ที่ปราศจากรัฐบาลกลางในการควบคุมกฎเกณฑ์รัฐต่าง ๆ ส่งผลรัฐขนาดใหญ่สามารถใช้สงครามและกองกำลังที่เหนือกว่ารุกรานหรือยึดครองดินแดนในพื้นที่อื่น ๆ ได้อย่างชอบธรรมเพื่อตอบสนองความปรารถนาในการเป็นเจ้าโลก (Hegemony) ดังนั้น รัฐต่าง ๆ จึงจำเป็นต้องสั่งสมอาวุธและพัฒนาขีดความสามารถของกองทัพและปรับปรุงโครงสร้างอุตสาหกรรม เพื่อค้ำยันความเป็นเอกราชและปกป้องทรัพยากรของตน (Protection) โดยนำเอาทรัพยากรที่ได้จากการขูดรีดแรงงานส่วนเกินของชาวนามาใช้เป็นทุนสำคัญ

อย่างไรก็ตามหลายรัฐต้องเผชิญกับความเปราะบางและไร้เอกภาพจากโครงสร้างการปกครองภายใน กล่าวคือ ก่อนการเปลี่ยนแปลงสู่รัฐสมัยใหม่ อำนาจในการควบคุมทรัพยากร กำลังคน และทุน ไม่ได้อยู่ภายใต้การควบคุมของกษัตริย์พระองค์เดียวแต่ถูกแจกจ่ายการควบคุม/ ดูแลในมือเหล่าขุนนาง (Lord) ดังนั้นเมื่อเกิดวิกฤติที่รัฐถูกท้าทายจากตัวแสดงภายนอก ความสามารถในการระดมทรัพยากรและจัดเก็บภาษี (Extraction) เพื่อนำมาสร้างกองทัพที่เข้มแข็งจึงเป็นไปได้ยาก เนื่องจากต้องได้รับความยินยอมจากกลุ่มตระกูลมูลนายต่าง ๆ โดยฝรั่งเศส รัสเซีย และจีน เป็นตัวอย่างสำคัญของประเทศที่ประสบความล้มเหลวในการจัดการทรัพยากร เป็นเหตุให้ระบบการปกครองแบบกษัตริย์ (Old Regime)

ล่มสลาย ก่อให้เกิดรัฐสมัยใหม่ อันมีสาเหตุจากปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มชนชั้นปกครองเดิมระหว่าง กษัตริย์ (Monarchs) กับชนชั้นเจ้าที่ดิน (Landed Upper Classes) เนื่องจากกษัตริย์ทรงสนพระทัยในการ จัดสรรทรัพยากรที่เพิ่มขึ้นจากสังคม เพื่อนำทรัพยากรเหล่านี้ไปพัฒนาศักยภาพกองกำลังและพัฒนา เศรษฐกิจของรัฐส่วนกลาง ซึ่งซ้อนทับและขัดแย้งกับความปรารถนาชนชั้นเจ้าที่ดินต้องการคงส่วนแบ่ง การผลิตไว้สำหรับเพิ่มพูนสถานะทางเศรษฐกิจของตน ชนชั้นเจ้าที่ดินจึงใช้ตำแหน่งในระบบราชการ ขัดขวางนโยบายต่าง ๆ ที่ใช้ในการระดมทรัพยากร นำมาสู่วิกฤติด้านการเงินการคลัง เป็นสาเหตุให้รัฐ ไม่สามารถยกระดับกองทัพ และพัฒนาเศรษฐกิจ ตลอดจนโครงสร้างพื้นฐานให้ทัดเทียมกับชาติ มหาอำนาจที่กำลังเข้ามาคุกคามได้ (Skocpol, 1979, pp. 41-50) อย่างไรก็ตาม ด้วยความยุ่งยากของการ ระดมทรัพยากรจึงมีเจ้าผู้ปกครองหลายพระองค์ ตัวอย่างเช่น ราชวงศ์บูร์บอร์ของอังกฤษและพระเจ้าหลุยส์ ที่ 13 ของฝรั่งเศสที่ทรงเลือกใช้สงครามและความรุนแรงเป็นเครื่องมือในการปราบเหล่าเจ้านายที่ไม่ยอม โอนอ่อนตามเพื่อเข้ายึดทรัพยากร ขณะเดียวกันก็นำทุนที่ได้ไปใช้พัฒนากองทัพและสร้างระบบราชการ สมัยใหม่ อาทิ ระบบการคลัง การจัดเก็บภาษี ตำรวจ การศาลและสถานศึกษา เป็นต้น เพื่อรวมอำนาจ เข้าสู่ศูนย์กลางกลายเป็นรัฐสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้สงครามจึงเป็นตัวผลักดันที่ก่อให้เกิดการสร้างรัฐและรัฐเอง ก็ต้องใช้สงครามเพื่อขยายอำนาจและดินแดน (War Making and State Making) (Tilly, 1985, pp. 173-183)

ทว่าเมื่อขยับกรอบแนวคิดสงครามสร้างรัฐมาพิจารณาลักษณะการก่อรูปของรัฐสมัยใหม่ใน ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กลับพบว่าการอธิบายโดยใช้ตัวแปรสงครามและความตึงเครียดจากบริบท ภายนอก/ ภายในเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ เนื่องจากการเกิดรัฐชาติส่วนใหญ่ในภูมิภาคแห่งนี้เกิด ภายหลังรัฐยุโรปกว่าสองศตวรรษ ทั้งยังอยู่ภายใต้การควบคุมบังคับของชาติมหาอำนาจทั้งสิ้น รัฐชาติ จึงมิได้ถือกำเนิดจากความสามารถของผู้ปกครองและกองทัพเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากแรงปรารถนาของ จักรวรรดินิยมตะวันตกที่ผ่านการคำนวณผลประโยชน์และความคุ้มทุนก่อนตัดสินใจแทรกแซงอำนาจ อธิปไตยของชาติต่าง ๆ เช่น กรณีของสยาม (ไทย) ในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ที่บรรลุนิคมบูรณการสร้างรัฐ ชาติเร็วกว่าชาติอื่นในภูมิภาค เนื่องจากฝรั่งเศสและอังกฤษไม่ได้ตัดสินใจแทรกแซงโดยตรง ผสมกับ พระปรีชาสามารถด้านการทูตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ชาติมหาอำนาจทั้งสอง เลือกที่จะส่งเจ้าหน้าที่ผู้มีความเชี่ยวชาญอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการปฏิรูประบบราชการสยามใหม่แทน และเปิดโอกาสให้สยามสามารถเจริญความสัมพันธ์ทางการทูตกับชาติอื่นอย่างเท่าเทียม นับหนึ่งเพื่อสร้าง หลักประกันไม่ให้รัฐใดรัฐหนึ่งมีอำนาจเหนือสยามและลดโอกาสการเผชิญหน้ากัน เช่นเดียวกับพฤติกรรม ของสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเย็นที่คอยสนับสนุนรัฐบาลเผด็จการทหารครองอำนาจและทำสงครามกับ ประเทศเพื่อนบ้านเพื่อรักษาอิทธิพลและผลประโยชน์ของสหรัฐฯ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้คงอยู่ (จา เอียน ชง, 2565, หน้า 139-141)

ด้วยเหตุนี้ สงครามและความปรารถนาของชาติมหาอำนาจ จึงเป็นเงื่อนไขจำเป็นควบคู่กับ ปัญหาความขัดแย้งและปัญหาภายในประเทศ ที่ต้องถูกนำมาพิจารณาเพื่อออกแบบกรอบแนวคิดการ สร้างรัฐ โดยความเป็นรัฐ (Stateness) หรือ รัฐที่มีศักยภาพ (Effective State) ในบริบทสงครามเย็น อาจต้องสำรวจตรวจสอบจากสองมิติ มิติแรกคือเอกภาพและความสามารถในการปฏิบัติภารกิจพื้นฐาน ของรัฐ (Fundamental Functions) หมายถึงความสามารถในการบังคับใช้กฎหมายเหนือดินแดนและ ทรัพยากรโดยที่พลเมืองให้ความสมัครใจ (Sqapi, 2019, p.1) มิติที่สองคือความมั่นคงและความปลอดภัย ของประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของสหรัฐฯ ที่ปรารถนาให้ไทยดำรงรักษาเอกราชที่เกิดจากภัย คุกคามทั้งภายในและภายนอกประเทศได้ โดยความมั่นคงภายในอาจพิจารณาจากรายได้และความอยู่ดี กินดีของประชาชนเป็นสำคัญ เพราะความยากจนเป็นเงื่อนไขหลักที่ทำให้ชาวบ้านหันไปให้ความร่วมมือ กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ ส่วนการป้องกันภัยความมั่นคงภายนอก อาจชี้วัดจากศักยภาพในการป้องกันประเทศ จากการรุกรานของฝ่ายศัตรูที่แผ่ขยายเข้ามาในบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา (โรเบิร์ต เจ มัสแคต, 2536, หน้า 14; Ondam, 1967, pp. 1-2)

การสร้างชาติ (Nation building) เป็นหนึ่งในกระบวนการสำคัญที่สืบเนื่องจากการสร้างรัฐเพื่อ เสริมหนุนให้รัฐมีเอกภาพและภราดรภาพ โดยเบน แอนเดอร์สัน (2557) ได้นิยามว่าชาติคือ “ชุมชน จินตกรรมทางการเมืองที่มีทั้งอธิปไตยและขอบเขตจำกัดมาตั้งแต่เกิด” มันถูกประดิษฐ์ขึ้น (Invented) จาก ผู้มีอำนาจหรือรัฐบาลเพื่อร้อยเรียงสำนึกของพลเมืองเข้าไว้ด้วยกันและสิ้นสุดลงบนเส้นเขตแดน เนื่องจาก ไม่มีชาติใดสามารถเหมารวมคนทั้งโลกให้เป็นหนึ่งเดียวได้ ชาติจึงมีหน้าที่กระทำการให้ผู้คนอีกฟากแดน หนึ่ง ต่างภูมิลำเนา ต่างสำเนียงสามารถจินตนาการถึงประชากรที่เหลือในรัฐอีกหลายล้านคนโดยที่ไม่เคย สัมผัสหรือพบเจอได้ ทำให้ราษฎรทุกคนมีหลายสิ่งหลายอย่างเหมือนกันก็หลงลืมบางสิ่ง บางอย่างลงโดยเฉพาะความขัดแย้งในอดีต

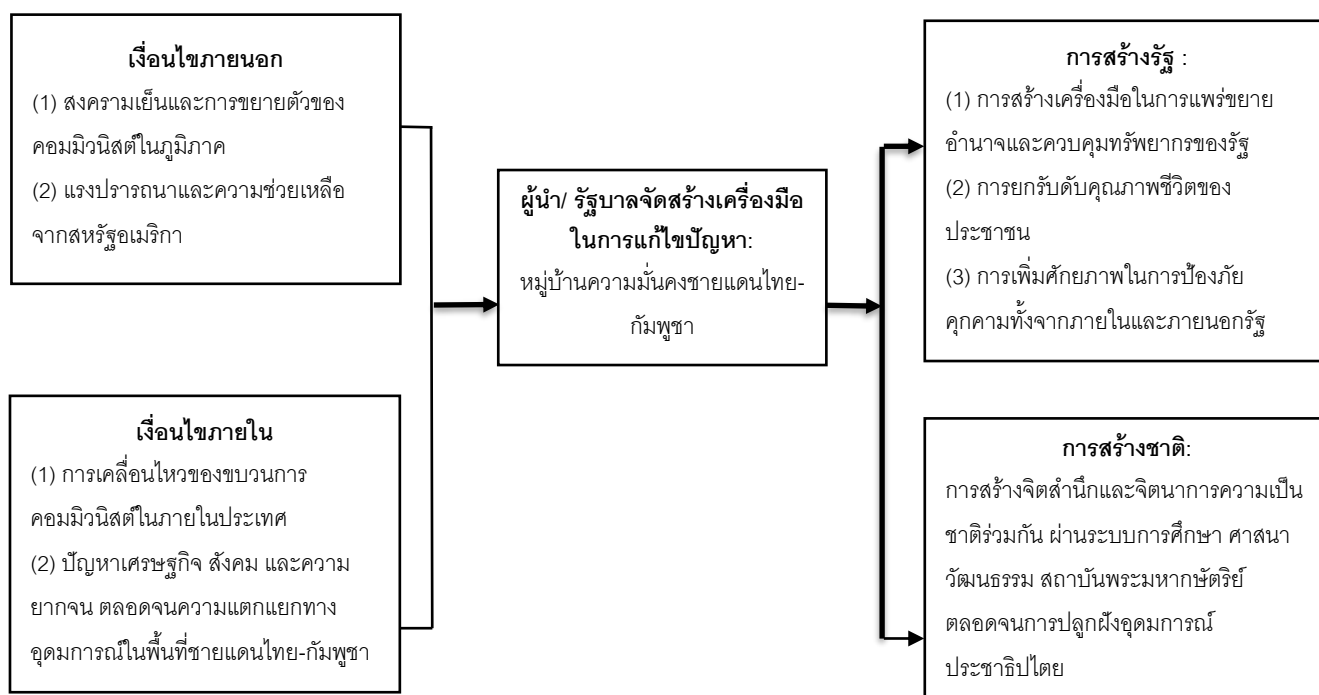
เครื่องมือหรือยุทธวิธีของรัฐในการสร้างชาติมีหลายอย่าง อาทิ ภาษา ระบบการศึกษา ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรมของสถาบันสำคัญ (ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์) รูปแบบการ ปกครอง สื่อมวลชน ตลอดจนการทำสำมะโนครัวเพื่อเจ้านับรายละเอียดของความเป็นชาติเป็นหน่วยเชิง ปริมาณ อย่างไรก็ตาม แอร์เนสต์ เรนอน (2560) กลับมองว่าการสร้างชาติผ่านภาษา ศาสนา หรือเงื่อนไข ทางภูมิศาสตร์อาจไม่เพียงพอ เพราะภายในหนึ่งหน่วยการปกครองมักมีประชากรที่มีเชื้อสาย ภาษา และ ความเชื่อแตกต่างกัน รวมทั้งลักษณะทางภูมิศาสตร์หรือเส้นเขตแดนที่รัฐสร้างขึ้นก็ไม่อาจกักขังจินตนาการ ของคนไม่ให้มีความผูกพันร่วมกับรัฐอื่นได้ ดังนั้นหนึ่งตัวแปรสำคัญที่จะทำให้ทุกคนในพื้นที่ห่างไกล สามารถมีสำนึกร่วมกันได้ คือ “ความปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่ร่วมกัน” หมายถึงความจำเป็นและประโยชน์ ที่พลเมืองพึงได้รับการดำรงอยู่ของชาติ มันคือสิ่งที่ทำให้คนในปัจจุบันอยากที่จะร่วมทุกข์กับคนที่เหลือ และพร้อมจะแบกรับความทรงจำอันยาวนานไปด้วยกัน ในห้วงสงครามเย็นความเป็นชาติบริเวณชายขอบ ยิ่งถูกสั่งสะเทือน จากความยากจน อดอยาก ด้อยพัฒนา และการช่วยเหลือจากฝ่ายคอมมิวนิสต์

พิษณุวัฒน์ ยาพรม

กลายเป็นเป้าหมายสำคัญที่ทำให้คนในชนบทมีสำนึกความเป็นชาติแตกต่างไปจากคนเมืองที่ได้รับการพัฒนาเร่งหน้าไปไกล ดังนั้นการแก้ไขปัญหาความเป็นชาติอันเป็นเงื่อนไขภายในที่จำเป็นอาจเริ่มต้นจากการขยายระดับการพัฒนาไปสู่พื้นที่ชายขอบ/ ชายแดนซึ่งต้องอาศัยการสนับสนุนจากสหรัฐฯ เพื่อให้ผู้คนตระหนักถึงคุณประโยชน์ของการอยู่ภายใต้ร่มเงารัฐ-ชาติเดียวกัน ตลอดจนการพึ่งพากลไกเชิงสถาบันต่าง ๆ

จากคำอธิบายทางทฤษฎีข้างต้นพบว่าเงื่อนไขที่ส่งผลให้เกิดการก่อรูปของชาติในยุคสงครามเย็น ประกอบด้วยสองปัจจัยสำคัญ คือ *ปัจจัยนอก* ได้แก่ อิทธิพลของมหาอำนาจและการคุกคามทั้งการทหารและอุดมการณ์แปลกปลอมจากรัฐศัตรู *ปัจจัยภายใน* ได้แก่ การเคลื่อนไหวปลุกกระดมมวลชนของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ปัญหาความยากจน และความแตกต่างของสำนึกความเป็นชาติ ทำให้ผู้ปกครองหรือรัฐบาลต้องออกแบบเครื่องมือในการจัดการอันนำไปสู่การเกิดรัฐชาติที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น คือ หมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน แต่เนื่องจากงานศึกษาชิ้นนี้ได้มุ่งทำความเข้าใจประเทศไทยในฐานะ “สิ่ง” ที่กำเนิดขึ้นใหม่ เจกเชนงานวิจัยในช่วงรัชกาลที่ 5 ที่ให้ความสำคัญกับการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง แต่เลือกที่จะศึกษารัฐไทยยุคสงครามเย็นซึ่งมีสถานะสมบูรณ์อยู่แล้วในสายตานานาประเทศ แต่ยังขาดความมั่นคงและเอกภาพ เพราะฉะนั้นคำนิยามการก่อรูปรัฐชาติในการศึกษารุ่นนี้จึงหมายถึง “การสร้าง *ความมั่นคงของรัฐและปลูกฝังอุดมการณ์ของชาติในพื้นที่ชายแดน*” โดยมีกรอบคิดดังนี้

กรอบแนวคิดในการวิจัย



ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วยการวิเคราะห์เอกสารและการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Research) เพื่อสร้างความเข้าใจรอบด้านต่อประเด็นที่ศึกษาโดยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. การศึกษาจากเอกสาร 1) เอกสารชั้นต้น ได้แก่ บันทึกรายงานการใช้จ่ายงบประมาณและโครงการต่าง ๆ ของหน่วยงานสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย หรือ ยูซอม (The United States Operations Mission to Thailand: USOM) เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐฯ ในฐานะตัวแสดงสำคัญที่ช่วยให้เกิดการขยายหน่วยราชการและโครงสร้างพื้นฐาน ไม่ว่าจะเป็น ถนน ไฟฟ้า ประปา การสร้างเขื่อน สนามบิน ท่าเรือ ฯลฯ อันเป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายอำนาจและตัวตนของรัฐไทยไปสู่พื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา นอกจากนี้ยังวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารราชการ อาทิ บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี แผนแม่บทและพระราชบัญญัติจัดตั้งโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา รายงานความคืบหน้าและการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน ตลอดจนถึงเอกสารของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง 2) เอกสารชั้นรอง ได้แก่ หนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย บทความวิชาการ หนังสือพิมพ์ รวมถึงเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม หมายถึง การสำรวจและบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับโครงการก่อสร้างและการพัฒนาที่หน่วยงานภาครัฐเคยดำเนินการในพื้นที่หมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา ในเขตอำเภอตาพระยาและอำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว โดยมีผู้ศึกษาทั้งด้านงบประมาณ หน่วยงานผู้รับผิดชอบ และลักษณะของโครงการว่าเอื้อต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน และสามารถป้องกันภัยคุกคามด้านความมั่นคงทั้งจากภายในและภายนอกประเทศได้เพียงใด

สาเหตุที่เลือกพื้นที่ชายแดนสองอำเภอ ในเขตจังหวัดสระแก้ว เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าว มีลักษณะ “แดนต่อแดน” ที่ไม่มีสิ่งกีดขวางทางธรรมชาติเป็นเส้นแบ่งพรมแดน แตกต่างจากจังหวัดอื่นซึ่งมักถูกขวางกั้นด้วยสันเขา ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้ทำให้พื้นที่ที่มีความเปราะบางต่อการรุกราน การเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน และการอพยพข้ามแดน จึงเป็นพื้นที่ที่รัฐต้องให้ความสำคัญทั้งในมิติการพัฒนาและการรักษาความมั่นคง

ผลการวิจัย

บทความชิ้นนี้ได้แบ่งผลการศึกษาออกเป็นสามประเด็นหลัก โดยเริ่มจากการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเกิดขึ้นของสงครามเย็นกับบทบาทความช่วยเหลือจากสหรัฐฯ ที่ส่งผลให้เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และแตกยอดภารกิจของหน่วยงานราชการไปสู่พื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ต่อด้วยการนำเสนอเทคนิควิธีต่าง ๆ ภายใต้ปฏิบัติการของหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงของรัฐและหล่อหลอมอุดมการณ์ชาติในพื้นที่ชายแดน โดยมีเนื้อหา ดังนี้

สงครามเย็น มหาอำนาจ กับการขยายขอบเขตอำนาจของรัฐไทยสู่พื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา

ภายหลังการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 2 ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้กลายเป็นสมรภูมิรบสำคัญระหว่างโลกเสรีประชาธิปไตยที่นำโดยสหรัฐอเมริกา กับฝ่ายคอมมิวนิสต์ซึ่งมีจีนและรัสเซียเป็นผู้นำ การผงาดขึ้นมามีอำนาจของคอมมิวนิสต์ในจีนแผ่นดินใหญ่ พ.ศ. 2493 ส่งผลให้สหรัฐอเมริกาเริ่มหันมาให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงแก่ไทยในฐานะประเทศหน้าด่าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มศักยภาพในการรักษาความมั่นคงภายในและปกป้องภัยคุกคามจากนอกประเทศ ความสัมพันธ์ไทย-สหรัฐฯ เปิดฉากอย่างเป็นทางการภายใต้รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม เมื่อสหรัฐอเมริกาได้ส่งเอกอัครราชทูตฟิลิป ซี.เจสส์ป เพื่อสำรวจสภาพปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของไทย ก่อนที่ไม่กี่เดือนต่อมาได้มีการลงนามในข้อตกลงช่วยเหลือทางเศรษฐกิจภายใต้โครงการข้อที่ 4 (Point Four Program) และยกระดับความสัมพันธ์แน่นแฟ้นมากขึ้นหลังจากเกิดวิกฤตการณ์การเมืองในอินโดจีนปี 2505 นำมาสู่แถลงการณ์ถนัด-รัสค์ ซึ่งสหรัฐอเมริกาให้คำมั่นสัญญาจะช่วยเหลือไทยอย่างเต็มกำลังเมื่อเผชิญกับการคุกคามโดยมีข้อผูกพันยาวนานถึง 27 ปี (โรเบิร์ต เจ มัสแคต, 2536, หน้า 23-28)

การส่งกองกำลังถาวรเข้ามาประจำในประเทศไทย พร้อมกับทุนสนับสนุนทางการทหารและเศรษฐกิจจำนวนมากกว่า 2,278 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ผ่านการดำเนินงานของทบวงการพัฒนามหาสมุทรระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกา หรือ เอไอดี (Agency for International Development ; AID) และหน่วยงานสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย (The United States Operations Mission to Thailand) หรือที่รู้จักในนามยูซอม (USOM) (โรเบิร์ต เจ มัสแคต, 2536, หน้า 416) ช่วยเพิ่มขีดความสามารถของรัฐไทยในการทะลวงข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรที่สั่งสมมาแต่อดีต โดยเฉพาะการเข้าควบคุมดินแดนและประชากรในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกเฉียงที่มีพรมแดนติดกับประเทศลาวและกัมพูชา ที่ถูกขวางกั้นด้วยแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์อันมีกิตติศัพท์เลื่องลือของโรคไข้ป่ามาลาเรีย ทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นแอ่งราบเอียงทำให้ในช่วงหน้าฝนเส้นทางสัญจรระหว่างภูมิภาคกลายเป็นโคลนตม (ดาร์วิน เมตริกานนท์, 2546, หน้า 34) ข้ำร้ายเส้นทางรถไฟสายเดียวจากกรุงเทพฯ-นครราชสีมาที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ยังได้รับความเสียหายอย่างหนักจากการทิ้งระเบิดในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเพื่อขัดขวางการใช้ประโยชน์จากญี่ปุ่น ทำให้ช่องทางคมนาคมของไทยยุคสงครามเย็นไม่เพียงพอต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและระบบป้องกันประเทศ

ในช่วงปี พ.ศ. 2498-2506 การปรับปรุงระบบขนส่งของไทยจึงกลายเป็นเป้าหมายหลักในการให้ความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา โดยสหรัฐอเมริกาให้เงินสนับสนุนทั้งแบบให้เปล่าและกู้ยืมหลายพันล้านดอลลาร์สำหรับปรับปรุงสนามบิน พัฒนาโครงข่ายการติดต่อสื่อสารทางการทหาร รวมถึงก่อสร้างถนนทางหลวงสายสำคัญ อาทิ ถนนมิตรภาพกรุงเทพฯ-หนองคาย, ถนนยุทธศาสตร์พิษณุโลก-หล่มสัก (เพื่อขนถ่าย

กองกำลังจากภาคตะวันตกสู่ภาคตะวันออกของประเทศไทย) ทางหลวงหมายเลข 304 ฉะเชิงเทรา-โคราช, ทางหลวงหมายเลข 331 สัตหีบ-ฉะเชิงเทรา และทางหลวงหมายเลข 22 และ 223 เชื่อมต่อระหว่างฐานทัพ อากาศสัตหีบกับอู่ตะเภา ฯลฯ เป็นที่น่าสังเกตว่าโครงการส่วนใหญ่ถูกดำเนินการในดินแดนฝั่งขวาของ ประเทศไทยเพื่อเชื่อมสามภูมิภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคอีสานเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อเพิ่ม ประสิทธิภาพการเคลื่อนย้ายกองกำลังทหารและยุทธโปกรณ์ภายในประเทศ โดยเฉพาะการป้องกันภัย คุกคามจากจีนและเวียดนามที่มีแนวโน้มจะแผ่อิทธิพลและบุกโจมตีเข้ามาทางชายแดนด้านประเทศลาว และกัมพูชา (โรเบิร์ต เจ. มัสแคต, 2536, หน้า 26-29)

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2495 สหรัฐอเมริกายังได้ให้ความช่วยเหลือแก่กรมการแผนที่เพื่อสร้างแผนที่ สมัยใหม่ที่มีรายละเอียดครอบคลุมทุกภาคส่วนของดินแดน คือแผนที่ฉบับ L708 มาตราส่วน 1: 50,000 ซึ่งถือว่าเป็นแผนที่ที่ดีที่สุด ณ เวลานั้น และกลายเป็นแหล่งอ้างอิงของการทำแผนที่ฉบับอื่น ๆ ต่อมา อาทิ แผนที่ทหาร L509 มาตราส่วน 1:250,000 แผนที่ตามแนวแม่น้ำโขง มาตราส่วน 1:20,000 และแผนที่เมือง L9013 และ L9011 มาตราส่วน 1:20,000 เป็นต้น ความพิเศษของแผนที่เหล่านี้ที่เหนือกว่าแผนที่ซึ่งรัฐ ไทยเคยจัดทำเมื่อยุคอาณานิคม คือมันสามารถบ่งบอกได้ถึงระดับความสูง-ต่ำของภูมิประเทศ และ รายละเอียดของหน่วยการปกครองระดับต่าง ๆ โดยเฉพาะหมู่บ้านชายแดนที่เริ่มปรากฏภายใต้การรับรู้ของ ชนชั้นนำ ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐไทยและสหรัฐฯ สามารถเข้าถึง/ เข้าใจทรัพยากรทุกซอกหลืบของประเทศได้ ด้วยการกวาดสายตามองเพียงครั้งเดียว ขณะเดียวกันการทำแผนที่และสำรวจหมู่บ้านชายแดน ไทย-กัมพูชาก็เพื่อตอบสนองความปรารถนาของรัฐบาลไทยที่อยากให้นหน่วยการปกครองขนาดเล็กนี้หยุด นิ่งไม่เคลื่อนไหวไปมา เหมือนกับที่เคยอพยพโยกย้ายข้ามเส้นพรมแดนเมื่อครั้งอดีต (เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, 2561, หน้า 70-91)

ไม่เพียงแต่ในแง่ระบบขนส่งและการสร้างแผนที่ การยกระดับคุณภาพชีวิตของราษฎรในพื้นที่ ชนบททางไกลเพื่อให้ไทยกลายเป็นประเทศมีรายได้ระดับกลาง รวมถึงการปรับเปลี่ยนภาพจำของชาวบ้าน ต่อข้าราชการไทยก็เป็นโจทย์ใหญ่ที่สหรัฐอเมริกา ให้ความสำคัญตามรายงานของเจ้าหน้าที่ยูซอมซึ่งเข้าไป ปฏิบัติการรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ชนบท พบว่าสาเหตุหลักที่ทำให้ชาวบ้านหันไปจับมือกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ คือปัญหาความยากจน (Social Causes) และพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่รัฐไทย (Political Causes) จาก รายงานของธนาคารโลก (World Bank) พ.ศ. 2505 ระบุว่าประชาชนที่อาศัยอยู่ในอีสานเป็นกลุ่มคนที่ยากจน มากที่สุด ประชาชนส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนราว 5,916 บาทต่อปี ทั้งในเขตชนบทยังมีรายได้ ครัวเรือนต่ำถึง 5,256 บาท ต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยของประชากรในพื้นที่ภาคกลางโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ มากถึง 4 เท่า (18,690 บาท) นอกจากนี้ หมู่บ้านกว่า 6,000 หมู่บ้านยังเป็นหมู่บ้านยากจน และ 160,000 ครัวเรือนไม่มีที่ดินทำกิน (Meesook, 1979, pp. 19-22; สมชัย ภัทรธรรณันท์, 2560, หน้า 1) ทั้งยัง ขาดแคลนระบบสาธารณสุขูปโภคขั้นพื้นฐาน อาทิ ถนน โรงพยาบาล และน้ำสะอาดสำหรับอุปโภค บริโภค (แตกต่างจากพื้นที่ภาคกลางที่มีอย่างครบครัน) ซึ่งสิ่งเหล่านี้ฝ่ายคอมมิวนิสต์สัญญาที่จะจัดสรรให้

หากชาวบ้านเข้าร่วม ขณะเดียวกันการติดต่อขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐก็เต็มไปด้วยความยากลำบากทั้งอุปสรรคด้านระยะทางและพฤติกรรมของบรรดาข้าราชการไทย ที่ชอบทำตัวหยิ่งโส มีการฉ้อราษฎร์บังหลวงและข่มเหงรังแก รีดไถชาวบ้าน เช่น การตรวจเยี่ยมชุมชนของเหล่าข้าราชการแต่ละครั้ง มักสั่งให้ชาวบ้านล้มวัวควายเพื่อเลี้ยงฉลองต้อนรับ (Ondam, 1967, pp. 1-2)

ด้วยเหตุในปี 2507-2512 สหรัฐฯ จึงได้ร่วมมือกับรัฐบาลไทยจัดตั้งหน่วยงานเร่งรัดพัฒนาชนบท พร้อมทุ่มเงินกว่า 49.3 ล้านดอลลาร์ สำหรับปฏิบัติงานก่อสร้างระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานในดินแดนห่างไกลและทำหน้าที่เป็นตัวกลางประสานความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางกับชาวบ้านในชนบทให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็น โครงการก่อสร้างและปรับปรุงทางเชื่อมเข้าหมู่บ้านรวม 1,423 กิโลเมตร โครงการขุดบ่อน้ำใช้กว่า 1,370 บ่อ และสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กหรือเขื่อน 296 แห่ง ตลอดจนอนุมัติสินเชื่อกว่า 400 ล้านบาท ให้แก่เกษตรกร 43,000 ราย (Dawson and Thomas, 1969, pp. 1-18) ไม่เพียงเท่านั้นสหรัฐฯ ยังมีส่วนสำคัญในการยกระดับบริการสาธารณสุข โดยเฉพาะการควบคุมและกำจัดโรคมาลาเรียอันเป็นสาเหตุหลักของการเสียชีวิตของชาวชนบท โดยนับตั้งแต่ปี 2494-2512 สหรัฐฯ สนับสนุนเงินกว่า 21.1 ล้านดอลลาร์ในการปราบโรคมาลาเรีย และมอบเงินอีก 1.8 ล้านดอลลาร์ สำหรับพัฒนาและขยายจำนวนโรงพยาบาลประจำจังหวัด ทำให้ในปี 2515 ประเทศไทยมีโรงพยาบาลประจำจังหวัดและประจำอำเภอเพิ่มขึ้นเป็น 83 แห่ง ขณะที่เมื่อปี พ.ศ. 2489 มีเพียง 20 แห่งทั่วประเทศ (Kennedy, 1972, pp. 11-20)

นอกจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ แล้ว การขยายอำนาจและพันธกิจของกองทัพโดยเฉพาะด้านปฏิบัติการพลเรือนก็เป็นหนึ่งยุทธศาสตร์สำคัญที่ช่วยให้อำนาจหน่วยงานความมั่นคงของไทยจรดแนวพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา เพราะเดิมประเทศไทยถูกจำกัดเงื่อนไขการควบคุมชายแดนจากสนธิสัญญาระหว่างประเทศสยาม (ไทย)-ฝรั่งเศส พ.ศ. 2435 ที่ระบุห้ามมิให้วางกองกำลังทหารไว้ในรัศมี 25 กิโลเมตรจากเส้นเขตแดน แต่เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองในอินโดจีน รวมถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศที่มุ่งเน้นยุทธวิธีป่าล้อมเมือง สหรัฐฯ จึงหันมาสนับสนุนปฏิบัติการพลเรือนผ่านการจัดตั้งตำรวจตระเวนชายแดนและตำรวจภูธรแทนการใช้อำนาจทหาร เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการรักษาความมั่นคงภายในและเป็นสื่อกลางในการสร้างความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติไทยให้แก่พลเมืองในพื้นที่ห่างไกล โดยในปี 2500-2507 สหรัฐอเมริกาช่วยเหลือทางงบประมาณแก่สำนักงานตำรวจแห่งชาติมากกว่า 6 ล้านดอลลาร์ และมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องจนในปี 2510 สำนักงานตำรวจแห่งชาติได้รับเงินสนับสนุนมากถึง 17 ล้านดอลลาร์ และมีกำลังพลเพิ่มขึ้นจากปี 2507 ที่มี 51,000 นาย เป็น 74,000 นายในปี 2512 ขณะเดียวกันยุทธโธมยังส่งมอบยุทธโธปกรณ์จำนวนมากให้แก่ตำรวจตระเวนชายแดน ไม่ว่าจะเป็นอาวุธ ยานพาหนะ เครื่องมือสื่อสาร ตลอดจนการฝึกอบรมความรู้ทักษะต่าง ๆ (Jones, 1969, pp. 1-9)

กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12 เป็นหน่วยงานแรกที่ถูกส่งประจำหน้าแนวชายแดน ไทย-กัมพูชาในปี 2503 โดยมีสำนักงานอยู่ที่อ.อรัญประเทศ จ.ปราจีนบุรี (ปัจจุบันคือ จ.สระแก้ว) ก่อนที่ ในปี 2529 จะมีการแตกหน่วยราชการเพิ่มคือกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนค่ายเจ้าพระยาบดินทร เดชา ตั้งอยู่ที่ อ.มะขาม จ.จันทบุรี (กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12, ม.ป.ป.) สองหน่วยงานนี้มี บทบาทสำคัญในการควบคุมชายแดนและเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการสร้างรัฐ-ชาติ เพราะด้วยพันธกิจที่ มุ่งเน้นการแทรกซึมและให้ความช่วยเหลือทั้งด้านวิชาชีพและให้ความรู้แก่ชาวบ้าน โดยเฉพาะการสร้าง โรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนที่เปิดโอกาสให้ลูกหลานชาวบ้านในพื้นที่ชายแดนได้เข้าถึงการศึกษา เจกเช่นเยาวชนในเมือง และการใช้ภาษาไทย (ภาคกลาง) เป็นสื่อการเรียนการสอนยังช่วยเผยแพร่ “ภาษา ของชาติ” ทั้งเพิ่มเครื่องมือติดต่อสื่อสารและเข้าถึงความต้องการของชาวบ้านเพื่อนำไปใช้เป็นข้อเสนอเชิง นโยบายต่อการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในพื้นที่ชายแดน ขณะเดียวกันก็ช่วยลดกำแพง ความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการและชาวบ้านลง สิ่งที่สำคัญเหนือกว่านั้นคือโรงเรียนตำรวจตระเวน ชายแดนยังได้รับการอุปถัมภ์จากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (สมเด็จย่า) ซึ่งมีพระราชประสงค์ จะนำการพัฒนาและความทันสมัยเข้าไปสู่พื้นที่ห่างไกล จึงถูกยกย่องในฐานะ “แม่ฟ้าหลวง” ดังที่ปรากฏ ภาพข่าวพระองค์ทรงสวมใส่ชุดตำรวจตระเวนชายแดนในระหว่างการเยือนหมู่บ้านในถิ่นทุรกันดารและ เป็นประธานเปิดโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนกว่า 140 แห่งตลอดระยะเวลา 28 ปี (2506-2534) (Sinae Hyun, 2014, pp. 334-343)

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าบทบาทของสหรัฐอเมริกาในช่วงสงครามเย็นมีผลอย่างมากต่อการขยาย อำนาจและตัวตนของรัฐไทยไปสู่พื้นที่ชายแดนทางฝั่งตะวันออกเพื่อผนวกผู้คนให้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ประชาชาติ ผ่านโครงการพัฒนาชนบทและเทคโนโลยีสมัยใหม่หลากหลายรูปแบบ ทำให้ภาพและความ ต้องการของคนในหมู่บ้านชายแดนปรากฏเด่นชัดขึ้น ขณะเดียวกันความช่วยเหลือมากมายที่หลั่งไหล เข้ามาในพื้นที่ชายขอบ/ ชายแดน ช่วยลบภาพจำความล้มเหลวของข้าราชการไทยในอดีตให้เลือนหายไป อย่างไรก็ดีตามกลไกมหภาคเหล่านี้�าจยังมีประสิทธิภาพไม่เพียงพอหากปราศจากการกล่าวถึงปฏิบัติการ สร้างความมั่นคงของรัฐและปลูกฝังค่านิยมของชาติในหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนที่ถูกสถาปนาขึ้น มากกว่าร้อยละแห่งตลอดแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

หมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนกับการพิทักษ์ความมั่นคงของรัฐ

ในช่วงพ.ศ. 2515-2534 หลายหมู่บ้านในเขตเจ็ดจังหวัดรอยต่อชายแดนไทย-กัมพูชา ได้แก่ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ สระแก้ว ปราจีนบุรี จันทบุรีและตราด นอกจากประสบปัญหา ความยากจนและการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียม ยังต้องเผชิญกับการรุกรานของกองกำลังทหารคอมมิวนิสต์ที่บุก เข้าโจมตี ปล้นสะดม และเผาทำลายบ้านเรือน ทรัพย์สินอยู่เป็นประจำ ซ้ำร้าย ผลพวงจากการยึดครอง อำนาจของกลุ่มทหารเขมรแดงในกัมพูชาปี 2518-2522 ทำให้สถานการณ์ในพื้นที่ชายแดนไทยยิ่งทวี ความรุนแรงมากขึ้น ก่อปัญหาใหม่ตามมา คือ การล้นทะลักเข้ามาของชาวกัมพูชากว่า 200,000 คน ที่หนี

ตายจากสงครามกลางเมืองเข้ามาอาศัยตามบริเวณชายแดนไทย ส่งผลให้สภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ของชาวบ้านกว่า 80,000 คนแออัด เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำสำหรับอุปโภค บริโภค พืชไร่/ พืชสวนถูกเผาทำลายเพื่อสร้างแคมป์ผู้ลี้ภัย ตลอดจนการเกิดปัญหาด้านสาธารณสุขจากการแพร่ระบาดของโรค อหิวาตกโรค ประชาชนส่วนใหญ่จึงได้ตัดสินใจละทิ้งถิ่นที่อยู่อาศัยและอพยพออกจากพื้นที่ชายแดน กลายเป็นปัญหาความมั่นคงของรัฐ เนื่องจากอาจนำไปสู่การอ้างความชอบธรรมเหน็ดดินแดนจากฝ่าย กัมพูชาในอนาคต (ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2523, หน้า 2-3)

ในปี พ.ศ. 2521-2524 รัฐบาลไทยภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐฯ จึงได้ริเริ่มโครงการจัดตั้ง หมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา (ปชด.) จำนวน 90 แห่ง มีการใช้งบประมาณที่ได้รับอนุมัติ จากรัฐบาลไทยร่วมกับเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศรวมทั้งสิ้น 645 ล้านบาท (สำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี, 2524, หน้า 7-8) หมู่บ้านปชด. หรือ หมู่บ้านยุทธศาสตร์ (Strategic Hamlet) เคยประสบความสำเร็จอย่างมากในการทำสงครามจำกัดการขยายอิทธิพลของขบวนการคอมมิวนิสต์เวียดนามใน เวียดนามใต้ช่วงปี 2510 โดยแทนที่สหรัฐอเมริกาจะทุ่มใช้งบประมาณไปกับการทหารเปลี่ยนเป็นการ ควบคุมหมู่บ้านห่างไกล ผ่านปฏิบัติการของหน่วยข่าวกรองสหรัฐฯ (Central Intelligence Agency: CIA) ที่ เข้าดำเนินการฝึกซ้อมรบและติดอาวุธให้กับชาวเวียดนามกว่า 20,000 คน ใน 200 หมู่บ้าน (Bundy, 1977, pp. 103-107)

รัฐบาลไทยภายหลังจากได้ริเริ่มโครงการฯ ก็ได้มอบหมายให้กองทัพภาคและ ตชด.เป็นผู้พิจารณา เลือกพื้นที่เป้าหมายจากสามเงื่อนไข คือ หนึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเสี่ยงและเกิดการปะทะกันบ่อยครั้ง ระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มขบวนการคอมมิวนิสต์ สองเป็นช่องทางการเคลื่อนกำลังพลของทหารต่างชาติที่ อยู่ห่างจากเส้นเขตแดนไม่เกิน 30 กิโลเมตร และสามเป็นพื้นที่ซึ่งประชาชนได้รับผลกระทบจากผู้อพยพ ชาวกัมพูชา เมื่อได้พื้นที่ตามวัตถุประสงค์กองทัพบกจึงทำหนังสือขอใช้พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติจากกรม ป่าไม้เป็นระยะเวลาสามสิบปีและเริ่มดำเนินการก่อสร้าง เป็นที่น่าสังเกตว่าหลายหมู่บ้านที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ มักมีอาณาเขตการใช้ประโยชน์ (หรือสร้าง) ประชิดติดแนวเส้นพรมแดนไทย-กัมพูชา ยกตัวอย่างเช่น บ้านหนองเสม็ด บ้านลำนางรอง บ้านสันติสุข จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านหนองคันนา บ้านตาเมียง บ้านหนองจูบ จังหวัดสุรินทร์ บ้านโนนยาง บ้านหลักเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น (ปัจจุบันหมู่บ้านเหล่านี้รู้จักใน นามหมู่บ้านเข้มแข็งคู่ขนาน เนื่องจากภายหลังจากรัฐบาลกัมพูชาได้มีการจัดตั้งหมู่บ้านลักษณะเดียวกันใน พื้นที่ชายแดนฝั่งตรงข้าม) นัยหนึ่งรัฐบาลไทยอาจต้องการยืนยันกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่ชายแดนที่ยัง คลุมเครือระหว่างไทยกับกัมพูชา ทั้งไม่ให้อาณาเขตของกัมพูชาแผ่ขยายเข้ามาในแดนฝั่งไทยมากเกินไป โดยเฉพาะในเขต จังหวัดปราจีนบุรี (ปัจจุบันคือจังหวัดสระแก้ว) ที่มีจำนวนการปลูกสร้างหมู่บ้านปชด.มากที่สุดถึง 57 แห่ง (ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2528, หน้า 5) เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศแถบนี้เป็น

แดนต่อแดน ปราศจากปรวการทางธรรมชาติอย่างภูเขาหรือแม่น้ำเป็นสิ่งกีดขวาง จึงกลายเป็นจุดอ่อนทางยุทธศาสตร์ที่เอื้อประโยชน์ให้กองกำลังทหารต่างชาติสามารถเคลื่อนพลข้ามเขตแดนได้โดยง่าย

ความพิเศษของหมู่บ้านปชด. ในมิติความมั่นคงปรากฏให้เห็นตั้งแต่แผนร่างโครงการที่ต้องการนำยุทธวิธีทางการทหารมาปรับใช้กับประชาชนในพื้นที่ชายแดนเพื่อยกระดับให้ชาวบ้านธรรมดากลายเป็นกองกำลังขนาดเล็กที่สามารถปกป้องตนเองและพื้นที่ชายแดนได้ระดับหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็น การจัดตั้งกองอาสาป้องกันหมู่บ้าน การฝึกใช้อาวุธปืน (ลูกซองยาว) การสอดแนม การเฝ้าระวังภัย รวมถึงการส่งชุดปฏิบัติการพัฒนาประจำหมู่บ้าน (ชก.พัฒนา) ประกอบด้วยทหารและตำรวจตระเวนชายแดนจำนวน 18 นาย ทำหน้าที่คอยฝึกซ้อมและสนับสนุนความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านอีกแรง นอกจากนี้ หากพิจารณาแผนผังหมู่บ้านปชด. ที่สำรวจในเขตอำเภอตาพระยาและอำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว จะพบว่ามีการออกแบบอย่างเป็นระบบเพื่อรองรับสถานการณ์ฉุกเฉิน อาทิ การขุดคูดินล้อมรอบหมู่บ้าน การติดตั้งระบบสัญญาณเตือนภัยและหอกระจายข่าว รวมทั้งการแบ่งพื้นที่ภายในออกเป็นเขตย่อย (Zone) โดยบ้านแต่ละหลังเชื่อมต่อกันด้วยถนนสายรองที่ทะลุออกสู่ถนนสายหลักได้สะดวก ภายในรัศมีร้อยเมตรยังมีหลุมพรางหรือบังเกอร์สนามสำหรับใช้เป็นที่พักภัยเมื่อถูกโจมตี ขณะเดียวกัน ตามเส้นทางเข้าออก จุดตัดทาง และหัวมุมต่าง ๆ มักสร้างป้อมยาม ซึ่งมีสมาชิกในชุมชนผลัดเปลี่ยนเวรยามเพื่อเฝ้าระวังและแจ้งข่าวต่อทางการ ลักษณะดังกล่าวสะท้อนการจัดการพื้นที่คล้ายค่ายทหารย่อส่วนที่ปรับใช้กับวิถีชีวิตชุมชนชายแดน

ตารางที่ 1 งบประมาณในการจัดสร้างโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน พ.ศ. 2521-2524

หน่วยงาน/ ประเทศ	จำนวนเงิน (บาท)	รายละเอียด
รัฐบาลไทย	160,000,000	สำหรับจัดตั้งและก่อสร้างหมู่บ้านปชด.
รัฐบาลญี่ปุ่น	100,000,000	สำหรับก่อสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำในจังหวัดสระแก้ว บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอุบลราชธานี
รัฐบาลสหรัฐอเมริกา	80,000,000	สำหรับช่วยเหลือประชาชนในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาที่ได้รับผลกระทบจากการอพยพของชาวกัมพูชา เวียดนาม และลาว
ยูนิเซฟ (UNICEF)	80,000,000	สำหรับจัดหาเงินสำหรับอุปโภคบริโภค และจัดอาสาสมัครกับครูอาสาเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ในหมู่บ้าน
โครงการอาหารโลก (WFP)	-	ให้ความช่วยเหลือด้านข้าวสารและอาหารแห้ง

ที่มา: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่อง โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา, ลาว และ พม่า ลงวันที่ 19 มิถุนายน พ.ศ. 2524

ไม่เพียงแต่การจัดระบบป้องกันภัย การคัดเลือกประชาชน (สมาชิก) เพื่อเข้าไปอาศัยอยู่ใน โครงการหมู่บ้านปชด. ก็เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้หมู่บ้านเหล่านี้สามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้สถานการณ์ ความรุนแรง บุคคลกลุ่มแรกที่ได้สิทธิในการพิจารณา คือ *ทหารกองหนุน ทหารพราน (รวมถึงอดีตทหาร) และ บุคคลหนุ่มสาวอายุ 17-35 ปี* ตามด้วยประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงและกลุ่มอื่น ๆ (ศูนย์ อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2528, หน้า 42) ทำให้มีบางหมู่บ้านใช้ชื่อทหารแทนชื่อพื้นที่ หรือชุมชนดั้งเดิม เช่น บ้านโคกทหาร บ้านทหารผ่านศึก หรือบ้านทัพสยาม เป็นต้น สาเหตุที่ทหารและวัยรุ่น นุ่มสาวเป็นตัวเลือกแรกอาจเพราะรัฐบาลต้องการอาศัยความรู้ ประสบการณ์ และกำลังกายของคนกลุ่ม นี้ ในการต้านทานการโจมตีจากฝ่ายศัตรู โดยครอบครัวที่ผ่านการพิจารณาจะได้รับการแจกจ่ายที่ดิน จำนวน 15 ไร่ พร้อมบ้านหนึ่งหลัง ลักษณะโครงสร้างบ้านที่รัฐบาลมอบให้ก็เหมาะสมต่อสถานการณ์เป็น อย่างดี เสาถูกหล่อด้วยคอนกรีต ผนังถูกก่อด้วยอิฐ แตกต่างจากบ้านเรือนส่วนใหญ่ที่ถูกสร้างด้วยไม้ทำให้เกิด ความเสียหายได้ง่ายเมื่อได้รับการโจมตีและการลักลอบเผาทำลาย การมอบกรรมสิทธิ์ในที่ดินถือว่าเป็น ขั้นตอนแรกในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนที่ดินที่ตกค้างมาตั้งแต่อดีต และขจัดข้อพิพาทระหว่างรัฐ กับประชาชนในกรณีที่เคยมีการรุกล้ำเขตป่าสงวนเพื่อทำแปลงเกษตร พร้อมสร้างพันธะผูกพันระหว่าง ดินแดนกับประชากรมิให้ชาวบ้านทิ้งถิ่นฐานไปไหน

อย่างไรก็ตาม การสร้างระบบป้องกันภัยในชุมชนอาจไม่เพียงสำหรับ “ตริ่ง” ประชาชนให้อยู่ติด กับพื้นที่ชายแดน ทั้งไม่สามารถแก้ไขปัญหาความยากจนและความอดอยากอันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ ชาวบ้านหันไปเข้าร่วมกับคอมมิวนิสต์ได้ ขณะเดียวกันภายหลังสงครามเวียดนามยุติ สหรัฐฯได้ ปรับเปลี่ยนทิศทางการดำเนินนโยบายต่างประเทศต่อไทย โดยหันมาให้ความสนใจต่อการให้ความช่วยเหลือ ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการขจัดปัญหาความยากจนแทนการสนับสนุนทางการทหารและการ ก่อสร้างถนน ด้วยเหตุนี้ภายใต้โครงการหมู่บ้านปชด. จึงเต็มไปด้วยแผนฟื้นฟูเศรษฐกิจและยกระดับ คุณภาพชีวิตครัวเรือน รวมถึงการกำหนดชีวิตต่าง ๆ เพื่อควบคุมและติดตามการเปลี่ยนแปลงชนบทตาม แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 4 และ 5 โดยในช่วงสี่ปีแรก (2521-2524) รัฐบาลใช้เงินรายจ่ายงบประมาณ รวมทั้งสิ้น 18,449,000 ดอลลาร์สหรัฐ แบ่งเป็นด้านการสาธารณสุข 1,140,000 ดอลลาร์ การพัฒนาชุมชน 1,245,000 ดอลลาร์ ค่าวัสดุอุปกรณ์ในยามฉุกเฉิน (ที่อยู่อาศัย ผ้าห่ม มุ้ง เครื่องใช้ในครัว ฯลฯ) 10,360,000 ดอลลาร์ โภชนาการ 618,000 ด้านการศึกษา 1,100,000 ดอลลาร์ และงบประมาณสำหรับ จัดหาน้ำดื่มและสุขาภิบาลอีก 2,386,000 ดอลลาร์ ตามรายละเอียดในตารางที่ 1.2 (ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2523, หน้า 3) การมอบความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐในทุก ๆ ด้าน นัยหนึ่ง เพื่อแสดงให้เห็นว่าข้าราชการและบุคลากรของรัฐสามารถสร้างประโยชน์ให้แก่ชาวบ้านได้อย่างแท้จริง มิใช่

พวกที่คอยสร้างปัญหาหรือขูดรีดทรัพยากรเหมือนครั้งอดีต โดยเฉพาะรัฐบาล หน่วยเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) และกองอำนวยการกลางรักษาความสงบแห่งชาติ (ก.ร.ป.กลาง) ที่มักถูกเอ่ยถึงและ “จดจำ” ในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่พวกเขา (สายฤดี วรกิจโกศคாதร และคณะ, 2538, หน้า 74)

ผลพวงจากโครงการจัดตั้งหมู่บ้านปชด. ได้ช่วยขยายขอบเขตอำนาจรัฐในการควบคุมดินแดน และประชากรให้แผ่เข้าไปครอบคลุมในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ขณะเดียวกันก็ช่วยยกระดับสมรรถนะการป้องกันภัยความมั่นคงของรัฐ โดยเฉพาะการอาศัยกองกำลังชาวบ้านทำหน้าที่เป็นปราการมนุษย์เห็นได้จากค่าเฉลี่ยความเชื่อมั่นในศักยภาพการป้องกันภัยของหมู่บ้านเมื่อถูกฝ่ายตรงข้ามโจมตีและอัตราการอพยพออกจากพื้นที่ชายแดนไทยที่ต่ำลง (ซึ่งมีความต้องการหนีออกจากพื้นที่เพียงร้อยละ 2.4 เท่านั้น) นอกจากนี้คุณภาพชีวิตของราษฎรในด้านต่าง ๆ ยังถูกพัฒนาให้ดีขึ้นเมื่อเทียบกับหมู่บ้านอื่น ๆ นอกโครงการฯ ไม่ว่าจะเป็น อัตราการได้รับการศึกษาและการอ่านออกเขียนได้ ความเพียงพอของจำนวนสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้า ถนน ประปา โรงเรียน สถานีอนามัย ตลอดจนถึงรายได้เฉลี่ยของชาวบ้านในโครงการฯ ที่มีรายได้ 2,510 บาทต่อเดือน สูงกว่าหมู่บ้านนอกโครงการฯ ที่มีรายได้เพียง 1,709 บาท (สมศักดิ์ ศัลยกำธร, 2531, หน้า 216-220; สายฤดี วรกิจโกศคாதร และคณะ, 2538, หน้า 20-39)

ตารางที่ 2 รายละเอียดการให้ความช่วยเหลือประชาชนในโครงการหมู่บ้านปชด.

โครงการ	รายละเอียด	หน่วยงานรับผิดชอบ
การจัดตั้งหมู่บ้านปชด.	- สำรวจจัดตั้งหมู่บ้าน และแจกที่ทำกินพร้อมที่อยู่อาศัยจำนวน 15 ไร่ - จัดทำทะเบียนราษฎร	- กรมปกครอง - กรมประชาสงเคราะห์ - กรมที่ดิน - กรมป่าไม้
การสนับสนุนด้านการเกษตร	- จัดหาเครื่องมือการเกษตร ยาปราบศัตรูพืช เมล็ดพันธุ์ พันธุ์ไม้ต่าง ๆ และสัตว์เลี้ยง (ไก่ เป็ด นก กระต่าย) - จัดอบรมการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ การแปรรูปและการถนอมอาหาร - จัดทำแปลงสาธิต ปุ๋ยหมัก ฯลฯ	- กรมส่งเสริมการเกษตร
การส่งเสริมการศึกษา	- จัดสร้างอาคารเรียน บ้านพักครู และห้องน้ำ	- กรมการปกครอง
การจัดหาแหล่งน้ำ	- สร้างอ่างเก็บน้ำ - จัดทำประปาสนาม - ขุดบ่อบาดาล	- กรมชลประทาน - สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท

โครงการ	รายละเอียด	หน่วยงานรับผิดชอบ
อนามัย-สุขาภิบาล	- สร้างสถานอนามัยและจัดซื้อครุภัณฑ์ประจำหมู่บ้าน - สร้างประปาขนาดเล็ก เตาเผาขยะ และจัดหาถังเก็บน้ำ - สนับสนุนการอนามัยในโรงเรียน - สร้างส้วมราดประจำครัวเรือน	- กระทรวงสาธารณสุข
ไฟฟ้า	- ติดตั้งเครื่องกำเนิดไฟฟ้า 10 กิโลวัตต์ พร้อมอุปกรณ์	- กองทัพอากาศที่ 1
เครื่องนุ่งห่ม และอุปกรณ์การอยู่อาศัย	- มอบผ้าห่ม มุ้ง เสื้อ เสื้อผ้านักเรียน เสื้อคอกลม เสื้อคอกระเช้า ผ้าขาวม้า และผ้าเช็ดตัว - มอบสังกะสี ตะปู ลวด เลื่อยลัดดา ขวาน ถังน้ำ รวมถึงกระสอบทรายกับลวดหีบเพลง	- กองทัพอากาศที่ 1 - กรมประชาสัมพันธ์

ที่มา: ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด (2523) แผนการช่วยเหลือราษฎรไทยบริเวณชายแดนที่รับผลกระทบกระเทือนจากการอพยพของชาวกัมพูชาเข้ามาในประเทศไทยโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา

การปลูกฝังและสร้างขอบเขตจินตนาการชาติภายใต้หมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน

กระบวนการสร้างชาติในพื้นที่ชายแดนอาจเริ่มขึ้นเมื่อประชาชนสัมผัสและรับรู้ถึงความช่วยเหลืออย่างจริงจังจากหน่วยงานภาครัฐ (อันเป็นผลพวงประการหนึ่งจากการสร้างรัฐ) ทำให้เห็นถึงคุณประโยชน์ของการอยู่ร่วมกันภายใต้ร่มเงาของรัฐ-ชาติ (ไทย) ร่วมกับอีกหลายสิบล้านคนที่เหลือโดยไม่รู้สึกรว่าตนถูกทอดทิ้ง อย่างไรก็ตามในโครงการหมู่บ้าน ปชต.ได้มีกระบวนการหล่อหลอมความเป็นชาติหลายมิติที่ควรพิจารณา มิติแรกคือการสร้างชาติที่เกิดจากการเคลื่อนย้าย (ชักชวน) ผู้คนจากภายนอกเข้ามาอาศัยในพื้นที่ชายแดนซึ่งมีมากถึงร้อยละ 45 (สายฤดี วรกิจโกศาทร และคณะ, 2538, หน้า 17) โดยปกติตามแนวพรมแดนของทุกรัฐจะมีพรมแดนทางวัฒนธรรมซ้อนทับอยู่ (Cultural Border) กล่าวคือคนส่วนใหญ่ที่อยู่บริเวณสองฟากฝั่งชายแดนมักมีปฏิสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรมคล้ายคลึงหรือเป็นหนึ่งเดียวกัน อย่างไรก็ตามคนกลุ่มแรกที่ถูกพิจารณาให้เข้าอยู่อาศัยในหมู่บ้านปชต. ซึ่งถูกสร้างประชิดเส้นเขตแดนกลับเป็นทหารและวัยหนุ่มสาว หากวิเคราะห์อย่างถี่ถ้วนสมาชิกที่เป็นทหารนอกจากจะมีความรู้ในศาสตร์ความมั่นคงและการป้องกันประเทศแล้ว ยังเคยผ่านประสบการณ์การเรียนรู้และถูกปลูกฝังธรรมเนียมของชาติอย่างเข้มข้นเมื่อครั้งรับราชการ อีกทั้งการเลือก

วัยรุ่นหนุ่มสาวที่มีอายุย่างเข้ายี่สิบถึงสามสิบห้าปีบ่งบอกถึงรากทางวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ยังไม่หยั่งรากลึกเพียงพอ พร้อมทั้งจะถูกปลูกฝังและถ่ายทอดความเป็นชาติไทยผ่านโครงการต่าง ๆ ที่จะถูกจัดขึ้นในอีกไม่ช้าเท่านั้นยังไม่พอหากสำรวจแหล่งภูมิปัญญาดั้งเดิมของสมาชิกในหลายหมู่บ้านแถบจังหวัดสระแก้วจะพบว่าประชากรเกือบทั้งหมดไม่ใช่คนชาติพันธุ์เขมร แต่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่บางส่วนอยู่อาศัยในพื้นที่แถบนี้โดยมีบรรพบุรุษที่ถูกกวาดต้อนจากเวียงจันทน์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่สาม ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นคนลาวจากโคราช บุรีรัมย์ และสุรินทร์ตอนล่างที่หนีจากความแร้นแค้นและขาดที่ดินทำกินจึงถูกชักชวนจากรัฐบาลให้เข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน ปชต. ด้วยเหตุนี้เส้นเขตแดนที่ใช้สำหรับขีดคั่นระหว่างไทยกับกัมพูชา (เรา-เขา) จึงไม่ได้มีแค่หลักเขตแดน แนวสันเขา หรือแม่น้ำ แต่ยังถูกแบ่งด้วยผู้คนที่มีความเชื่อและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ทำให้จินตนาการความเป็นชาติมีจุดตัดและจุดสิ้นสุด

ไม่เพียงแต่ในแง่ของชาติพันธุ์เท่านั้น การระบุขอบเขตของรัฐ-ชาติยังถูกตีกรอบด้วยความรู้สึก “ปลอดภัย” และ “ไม่ปลอดภัย” เพราะก่อนที่จะมีการจัดสร้างหมู่บ้านปชต. หลายพื้นที่เต็มไปด้วยทุ่นระเบิดที่ตกค้างตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง และเพิ่มจำนวนมากขึ้นในช่วงที่ทหารเขมรแดงและทหารเวียดนามบุกเข้ามาทำสงครามในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาในปี 2518-2522 โดยองค์กรความช่วยเหลือแห่งชาตินอร์เวย์ (Norwegian People's Aid: NPA) ได้เข้าสำรวจและประมาณการว่าในพื้นที่ชายแดน 7 จังหวัดที่มีเขตแดนติดกับกัมพูชา มีพื้นที่ที่ยังไม่ปลอดภัยจากทุ่นระเบิดมากกว่า 19,463.6 ตารางกิโลเมตร (ศูนย์ปฏิบัติการทุ่นระเบิดแห่งชาติ, ม.ป.ป., หน้า 2) ทำให้ก่อนหน้านี้จะมีการอพยพชาวบ้านเข้าอยู่อาศัยในโครงการฯ กองกำลังบูรพาที่มีหน้าที่รับผิดชอบในพื้นที่ภาคตะวันออกได้จัดส่งเจ้าหน้าที่หน่วยปฏิบัติการเก็บกู้ทุ่นระเบิดดำเนินการกวาดล้างให้เรียบร้อยแล้วจึงประกาศพื้นที่ปลอดภัย แต่ยังหลงเหลือพื้นที่บางส่วนบริเวณใกล้เส้นเขตแดนที่มีปัญหาทับซ้อนและในพากฝั่งของประเทศกัมพูชาที่อำนาจรัฐไทยไม่สามารถเข้าไปดำเนินการได้ ดังนั้นความรู้สึกปลอดภัยจึงถูกจำกัดอยู่ภายใต้ขอบเขตของรัฐ (หรือพื้นที่ที่รัฐบาลอนุญาต)

นอกจากนี้กระบวนการพิจารณาคัดเลือกสมาชิกเข้าอาศัยในโครงการฯ ยังจำเป็นต้องระบุตัวตนหรืออัตลักษณ์เอกสารผ่านการจัดทำทะเบียนราษฎรและบัตรประจำตัวสมาชิกหมู่บ้านปชต. โดยกลุ่มคนประเภทสองและสามที่มีสิทธิ์เข้าอยู่อาศัย ได้แก่ บุคคลที่มีทะเบียนบ้านและย้ายเข้ามาอยู่ในพื้นที่ก่อน 1 ตุลาคม 2523 ส่วนคนที่ไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ได้ว่าอาศัยหรือทำกินในพื้นที่ติดต่อกันเป็นระยะเวลาเกิน 5 ปี (ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2528, หน้า 42) กระบวนการนี้ทำให้ภาครัฐต้องดำเนินการสำรวจและพิสูจน์ทราบตัวตนของประชาชนที่ตกหล่นซึ่งอาจจะปะปนกับชาวกัมพูชาที่อพยพเข้ามา ควรบันทึกไว้ด้วยการมีบัตรประจำตัวประชาชน ทะเบียนบ้านหรือเอกสารราชการอื่น ๆ คือภาพสะท้อนของการให้ร่วมมือและยอมรับในอำนาจรัฐไทย เนื่องจากในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ที่มีการแพร่กระจายอย่างหนักของคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ชนบทและชายขอบ ชาวบ้านที่หนีไปเข้าร่วมกับคอมมิวนิสต์มักไม่ให้ความสนใจหรือร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐเพราะมองว่าเป็นองค์กรแห่งการทุจริตและเอารัดเอา

เปรียบเทียบให้ปราศจากอัตลักษณ์เอกสาร โดยการจัดทำบัตรสมาชิกหมู่บ้านได้ระบุข้อมูลส่วนบุคคลประกอบด้วย ชื่อ วันเดือนปีเกิด บ้านเลขที่ แปลงที่อยู่อาศัย แปลงที่ทำกิน และศาสนา ซึ่งกรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินและที่อยู่อาศัยไม่สามารถโอนย้ายหรือขายต่อให้กับสมาชิกและบุคคลภายนอกอื่นได้ (ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด, 2528, หน้า 42) ทำให้บัตรสมาชิกฯ นอกจากจะเป็นเครื่องมือของรัฐในการจแน้นหน่วยประชากร ยังทำหน้าที่ควบคุมผู้คนไม่ให้เคลื่อนย้ายข้ามเส้นเขตแดนไปมาเหมือนกับขอบเขตในการเก็บกู้ระเบิด

เมื่อประชาชนของรัฐหยุดนิ่งก็พร้อมที่จะถูกปลุกฝังความเป็นชาติ โดยโครงการลำดับแรก ๆ ที่เริ่มต้นขึ้นคือการสร้างโรงเรียนระดับประถมศึกษาให้ครบถ้วนทุกหมู่บ้าน และมีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาในทุกตำบลและอำเภอ (กองกำลังสุรนารี กองทัพภาคที่ 2, ม.ป.ป., หน้า 59) เนื่องจากเป็นสถาบันขั้นพื้นฐานที่ประชาชนจะได้เรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภาษาของชาติ เพื่อสร้างชุมชนจิตกรรมแบบเดียวกัน จากรายงานความช่วยเหลือโครงการหมู่บ้าน ปชต. ไทย-กัมพูชา ของศูนย์อำนวยการร่วมฯ ทั้งสามฉบับบันทึกว่ากรมการปกครองได้อนุมัติงบประมาณสำหรับจัดสร้างอาคารเรียน บ้านพักครู พร้อมมอบครุภัณฑ์ให้แก่หมู่บ้านปชต. มากถึง 40 แห่ง ส่วนหมู่บ้านที่มีโรงเรียนอยู่แล้ว จะได้รับการสนับสนุนเป็นอุปกรณ์การศึกษาแทน อาทิ โต๊ะ เก้าอี้ กระดานดำ แผนที่ประเทศไทย แผนที่โลก เสาธงและธงชาติไทย แผนที่และธงชาติคือหนึ่งในเครื่องมือประกอบสร้างจินตนาการส่วนที่เหลือของคนในพื้นที่ ให้สามารถรับรู้ถึงการมีอยู่ของประชากรและดินแดนอีกฟากหนึ่งแม้ไม่เคยพบเห็น พร้อมตระหนักถึงสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกันของคนในชาติ

นอกจากนี้ในแผนแม่บทโครงการหมู่บ้าน ปชต. ยังกำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จระดับครัวเรือนโดยระบุว่าหน่วยงานภาครัฐต้อง “รณรงค์ให้ราษฎรรักถิ่นฐาน มีจิตใจกล้าหาญ เสียสละ ดำรงรักษาเอกลักษณ์และประเพณีอันดีงามของไทย มีอุดมการณ์ยึดมั่นในชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และปกครองในระดับประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข” สังเกตได้ว่านอกจากสามสถาบันหลักที่ถูกยึดถือสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน อุดมการณ์ประชาธิปไตยก็เป็นหนึ่งในค่านิยมสำคัญที่รัฐบาลต้องการส่งต่อไปจนถึงหน่วยการปกครองระดับล่างสุดของสังคมไทยอย่างครอบคลุม เพื่อดึงมวลชนให้ถอยห่างจากคอมมิวนิสต์ตามวัตถุประสงค์หลักของสหรัฐฯ โดยภายใต้เจตนารมณ์การสร้างชาติดังกล่าวนำมาสู่การกำหนดภารกิจของสามหน่วยงานหลัก ได้แก่ กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานเอกลักษณ์แห่งชาติ และสำนักงานสารนิเทศกองบัญชาการทหารสูงสุด ที่ต้องดำเนินการจัดกิจกรรมและโครงการสอดคล้องตามแนวทางที่รัฐบาลกำหนดไว้ คือ “ต้องจัดกิจกรรม/โครงการที่ดำรงไว้ซึ่งการแต่งกาย ภาษาไทย วัฒนธรรม ธรรมเนียมของชาวไทยในท้องถิ่น และจัดกิจกรรมในวันสำคัญของชาติ การละเล่นและประเพณี ตลอดจนพิธีกรรมทางศาสนาอันดีงามของชนชาติไทย” (ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด, ม.ป.ป.) ด้วยเหตุนี้ปฏิทินเวลาและแนวทางปฏิบัติของชาวบ้านในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาจึงถูกหมุนปรับให้

ใกล้เคียงกับคนในกรุงเทพฯ คือมีการจัดกิจกรรมในวันสำคัญของชาติ เช่น วันพ่อ วันแม่ วันรัฐธรรมนูญ วันเข้าพรรษา-ออกพรรษา วันสงกรานต์ ฯลฯ หรือแม้แต่การประดับธงชาติและพระบรมฉายาลักษณ์ของ พระมหากษัตริย์ไทยไว้ตามสถานที่ราชการหรือศาลาประชาคมประจำหมู่บ้าน

ความพิเศษเหนือกว่ากระบวนการกล่อมเกลาคือความเป็นชาติ คือหมู่บ้าน ปชต. และบริเวณใกล้เคียงที่ได้รับผลกระทบจากผู้อพยพชาวกัมพูชา กลายเป็นพื้นที่ในการเสด็จเยือนของบรรดาเชื้อพระวงศ์ และการดำเนินงานในโครงการพัฒนาตามพระราชดำริ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2522 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมผู้อพยพชาวเขมรและราษฎรไทยบริเวณบ้านเขาล้าน ตำบลไม้รูด อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด และในวันที่ 8 กรกฎาคม 2523 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ร.9) สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ และสมเด็จพระเจ้านางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ฯ เสด็จฯ เยี่ยมราษฎรในอำเภอดำรงวิทยะปารวณและอำเภอสระแก้ว จังหวัดปราจีนบุรี ขณะที่โครงการพัฒนาตามแนวทางพระราชดำริส่วนใหญ่มุ่งเป้าไปที่การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่ 7 จังหวัดชายแดนไทย-กัมพูชา ในฐานะปัจจัยการผลิตขั้นพื้นฐานสำหรับประกอบอาชีพทางการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ โดยหากนับระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2521-2536 พบว่ามีการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริรวมทั้งสิ้น 88 โครงการ ประกอบด้วย จังหวัดอุบลราชธานี 3 โครงการ จังหวัดสุรินทร์ 11 โครงการ จังหวัดศรีสะเกษ 5 โครงการ จังหวัดบุรีรัมย์ 34 โครงการ จังหวัดสระแก้ว 17 โครงการ จังหวัดจันทบุรี 13 โครงการ และจังหวัดตราด 5 โครงการ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2565) โครงการเหล่านี้จึงเปรียบเสมือนแหล่งบ่มกล้าความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสูงสุดของชาติกับชาวบ้านในพื้นที่ชายแดน ช่วยดึงดูดคนที่เคยถูกทอดทิ้งให้กลับมาสวามิภักดิ์ต่ออำนาจรัฐส่วนกลาง และช่วยสร้างจิตกรรรมความเป็นชาติโดยมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นจุดศูนย์รวม

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาว่าด้วยการสร้างรัฐ-ชาติไทยที่ผ่านมา มักมุ่งวิเคราะห์ผ่านข้อมูลเชิงนโยบายและกลไกในระดับบน (Macro-level) หากแต่บทความนี้หันมาสำรวจพลวัตของสงครามเย็นกับกระบวนการก่อรูปรัฐ-ชาติในพื้นที่ชายแดน ผ่านมิติระดับล่าง (Micro-level) โดยใช้กรณีหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชาเป็นฐานศึกษา หมู่บ้านเหล่านี้มิใช่เพียงชุมชนชายแดนทั่วไป หากแต่ถูกทำให้กลายเป็น “ด่านปราการมนุษย์” ที่ผานการจัดการประชากร การฝึกกำลัง การมอบกรรมสิทธิ์ที่ดิน และการยกระดับคุณภาพชีวิต เพื่อให้ราษฎรสามารถดำรงชีพและยืนหยัดอยู่ในพื้นที่ชายแดน ขณะเดียวกัน หมู่บ้านยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่ปลูกฝังและประกอบสร้าง “จินตนาการชาติ” ที่หล่อหลอมสมาชิกให้มีอัตลักษณ์ร่วม และกำหนดเส้นแบ่ง “เรา-เขา” กับชาวกัมพูชาอย่างเข้มข้น ภายใต้การดำเนินงานของสามสถาบันหลักผนวกหนึ่งค่านิยมที่สหรัฐฯ สนับสนุน ได้แก่ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และอุดมการณ์ประชาธิปไตย จนก่อ

รูป “ขอบเขตจินตนาการของชาติ” บนพื้นฐานของความแตกต่างทางชาติพันธุ์และความรู้สึกปลอดภัยกับไม่ปลอดภัย

ในเชิงทฤษฎี งานวิจัยชิ้นนี้ยังได้เปิดบทสนทนากับข้อเสนอ “สงครามสร้างรัฐ” ของชาลส์ ทิลลี่ โดยชี้ให้เห็นข้อจำกัดของการนำกรอบคิดดังกล่าวมาใช้กับบริบทสงครามเย็น แม้สงครามยังคงเป็นปัจจัยภายนอก (External Factor) ที่กระตุ้นให้เกิดการก่อตัวและการขยายตัวของรัฐ แต่ข้อค้นพบในที่นี้กลับโต้แย้งว่า สงครามและความรุนแรงมิใช่เครื่องมือจำเป็นสำหรับการระดมทรัพยากรหรือการสร้างเอกภาพภายในดินแดน (Internal Factor) ดังเช่นกระบวนการสร้างรัฐชาติในยุโรปศตวรรษที่ 16 ทั้งนี้เนื่องจากสถานะความเป็นรัฐของไทย (สยาม) ได้ถูกสถาปนาขึ้นแล้วจากการปฏิรูประบบราชการ พ.ศ. 2435 และได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติ เพียงแต่ยังขาดประสิทธิภาพในการควบคุมประชากรและการใช้อำนาจอย่างเบ็ดเสร็จในพื้นที่ชายขอบ ภายใต้บริบทดังกล่าว ความช่วยเหลือของสหรัฐฯ ในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 จึงทำหน้าที่เป็น “จิ๊กซอว์ชิ้นสำคัญ” ที่เข้ามายกระดับขีดความสามารถของกองทัพไทย ขยายระบบราชการ สร้างโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคม และกระตุ้นเศรษฐกิจระดับฐานราก ผลลัพธ์ คือรัฐบาลไทยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาความรุนแรงในการขูดรีดทรัพยากรจากพลเมือง ซึ่งอาจนำไปสู่การบั่นทอนความชอบธรรมและก่อให้เกิดความบาดหมางทางสังคม ในทางตรงกันข้าม ความช่วยเหลือดังกล่าวเมื่อผนวกเข้ากับโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและกระบวนการกล่อมเกลางเชิงสถาบัน ได้กลายเป็นกลไกสำคัญในการลดทอนความแตกต่างทางอุดมการณ์ และดึงดูดประชาชนในพื้นที่ห่างไกลให้ยอมรับอำนาจและตัวตนของรัฐส่วนกลาง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กองกำลังสุรนารี กองทัพภาคที่ 2. (ม.ป.ป.). แผนงานย่อยประกอบแผนงานหลักการพัฒนาเสริมความมั่นคงพื้นที่ชายแดนในเขตอีสานตอนล่าง. กองกำลังสุรนารี กองทัพภาคที่ 2.
- เก่งกิจ กิติเรียงลาภ. (2561). แผนการสร้างชาติ: รัฐประชาชาติ กับการทำแผนที่หมู่บ้านไทย ในยุคสงครามเย็น. ภาพพิมพ์.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2541). 100 ปี แห่งการปฏิรูประบบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง (พิมพ์ครั้งที่ 3). สถาบันนโยบายศึกษา.
- เบน แอนเดอร์สัน. (2557). ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการแปล). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- กองกำลังการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12. (ม.ป.ป.). ประวัติ กก.ตชด.12 (กก.ตชด.เขต 2 (เดิม). วันที่ค้นข้อมูล 10 กรกฎาคม 2566, เข้าถึงได้จาก <https://shorturl.asia/8YZw2>

- จา เอียน ชง. (2565). *บงการอริปไตย* (ธรรมชาติ กรีกอักษร และคณะ, แปล). อิลลูมินันส์ เอดิชันส์.
- ดาร์วีน เมตตาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง*. มติชน.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ (Siam mapped: A history of the geo-body of nation) (พวงทอง ภวัครพันธุ์, ไอดา อรุณวงศ์ และพงษ์เลิศ พงษ์วนานต์, แปล). สำนักพิมพ์อ่าน.
- ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2558). *กำเนิดประเทศไทย ภายใต้เผด็จการ*. มติชน.
- โรเบิร์ต เจ. มัสแคต. (2536). *สหรัฐอเมริกากับการพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงในประเทศไทย*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศูนย์ปฏิบัติการทุ่นระเบิดแห่งประเทศไทย. (ม.ป.ป.). *ประสบการณ์...การเก็บกู้กวาดล้างทุ่นระเบิดของประเทศไทย*. ศูนย์ปฏิบัติการทุ่นระเบิดแห่งประเทศไทย.
- ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด. (2523). *แผนการช่วยเหลือราษฎรไทยบริเวณชายแดนที่ได้รับผลกระทบกระเทือนจากการอพยพของชาวกัมพูชาในประเทศไทย โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา เล่ม 1-3*. ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด.
- ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด. (2528). *โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา ไทย-ลาว ไทย-พม่า ไทย-มาเลเซีย*. ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด.
- ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด. (ม.ป.ป.). *แผนแม่บทโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเอง*. ศูนย์อำนวยการร่วม กองบัญชาการทหารสูงสุด.
- สมชัย ภัทรนันทน์. (2560). *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมศักดิ์ ศัลยกำธร. (2531). *การประเมินโครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดปราจีนบุรี*. วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต, คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สายฤดี วรกิจโกศาทร และคณะ. (2538). *การประเมินหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน (ป.ช.ด.)*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2565). *รายชื่อโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริทั้งหมด (พ.ศ.2495 – ปัจจุบัน)*. วันที่ค้นข้อมูล 23 กรกฎาคม 2556, เข้าถึงได้จาก <https://www.rdpb.go.th/rdpb/projectdata/>
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (2524). *เรื่อง โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา, ลาว และ พม่า ลงวันที่ 19 มิถุนายน 2524*. สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.

แอร์เนสต์ เรนอนง. (2560). *ชาติคืออะไร? : Qu'est-ce qu'une nation?* (นภ ดารารัตน์, แปล). เคล็ดไทย.

ภาษาอังกฤษ

Bundy, W. P. (1977). *The counterinsurgency era: U.S. doctrine and performance, 1950 to the present*. The Free Press.

Dawson, J. W., & Thomas, W. R. (1969). *A brief history of USOM support to the Office of Accelerated Rural Development*. USOM.

Jones, M. J. (1969). *A brief history of USOM support to the Thai National Police Department*. USOM.

Kennedy, J. E. (1972). *A brief history of USOM support to public health programs in Thailand*. USOM.

Meesook, O. A. (1979). *Income, consumption and poverty in Thailand, 1962/63 to 1975/76*. The World Bank.

Ondam, B. (1967). *RTG officials' ideas on the factors that make people become communist*. A brief history of USOM support to Bangkok. USOM.

Sackley, N. (2011). The village as Cold War site: Experts, development, and history of rural reconstruction. *Journal of Global History*, (6)3, 481-504.

Hyun, S. (2014). *Indigenizing the Cold War: Nation-building by the Border Patrol Police of Thailand, 1945-1980*. University of Hawaii Press.

Skocpol, T. (1979). *States and social revolution: A comparative analysis of France, Russia and China*. Cambridge University Press.

Sqapi, G. (2019). Stateness before democracy? A theoretical perspective for centrality of stateness in the democratization process: The case of Albania. *Eastern Journal of European Studies*, 10(1), 45-65.

Tilly, C. (1985). War making and state making as organized crime. In P. Evans, D. Rueschemeyer, & T. Skocpol (Eds.), *Bringing the state back in* (pp. 169–187). Cambridge University Press.